

CALPURNIA L. PISONIS AUGURIS FILIA

Teško je določiti, kateri družini iz veje *Calpurnii Pisones* je posvetil *Q. Horatius Flaccus* 3. pismo v II. knjigi *Epistul*, imenovano *de arte poetica*, čeprav prihajata v njegovem obdobju po dosedanjem znanju le dve v poštev, namreč družini *L. Calpurnius Piso pontifex* (PIR II² C 289) in *Cn. Calpurnius Piso* (PIR II² C 286), za kateri še ni znano, v kakem sorodniškem razmerju sta med seboj, čeprav je neko razmerje nedvomno. Na osnovi verjetnosti, se domnevanja nagibljejo v prid drugega, (cf. Michaelis, *Commentationes philologicae* in hon. Th. Mommseni p. 420 ss. ter Groag, PIR II p. 66), ki se je v isti armadi boril proti Oktavijanu (Tac. a. 2, 43) kot *Horatius*, — le-ta tedaj *tribunus militum*, torej plemič¹⁾ —, ki je po pomilostitvi užival isto zaupanje nove vlade, bil istih let in imel dva sinova (cf. Hor. a. p. 6. 24. 235. 291. 366), po imenu *Cn. Calpurnius Piso* (PIR II² C 287) ter *L. Calpurnius Piso augur* (PIR II² C. 290), stara v času, ko je pismo verjetno nastajalo, to je leta 13 pred n. št., nekako 27 oziroma 21 let. Medtem ko govori v prid prvo imenovanega predvsem nagnjenje k poeziji.

Vsekakor o tem doslej ni argumenta, ki bi bil odločilen, slehernega more že prvi novi epigrafski spomenik ovreči, podobno kot je tak dokument — nedavno odkrit v zaselku *Caska-Cissa*²⁾ na otoku Pagu — pokazal, da je imel pravkar omenjeni *L. Calpurnius Piso augur* hčer, za katero se do nedavna tudi ni vedelo³⁾.

Proučevalcu in temeljitemu poznavalcu Horacija, odličnemu interpretu žive antike so namenjene vrstice o članu ugledne rodbine, ki je bila s pesnikom vsaj povezana, o članu, katerega očetu, stricu in dedu je pesnik morda posvetil delo o svojem pogledu na pesništvo.

*

P. Sticotti sporoča s Caske na Pagu o dveh arah, s katerih se razen nekaj črk in podpisa dedikantinje ničesar ni dalo razbrati⁴⁾. Podpisana je bila *Calpurnia L. Pisonis auguris filia*. Ari sta, kot vse kaže,

¹⁾ L. Ross Taylor, *Horace's Equestrian Career*, *AJPh* 46, 1925, 161 ss.

²⁾ K identifikaciji: N. Županič, *Istorijski časopis Istoriskog instituta SAN* 3, 1956, 233.

³⁾ Poizkus identifikacije z osebo, ki jo omenja CIL VI 1371, *Calpurnia (L. Nonii) Asprenatis (uxor) L. (Calpurnii) Pisonis [filia]* bi bil vabljev, vendar mislim, da brezizgleden.

⁴⁾ Serta Hoffilleriana 1940, 179 s. Različno število verzov na obeh spomenikih in različen način okrajševanja izključujejo identifikacijo z novim spomenikom. Sticotti je videl: [—] *insulae* / [—] / [—] *conservatrici* [—] / [—] *potenti* [—] / [—] / *Calpurnia L. Pisonis aug. / filia Cn. Pisonis neptis do. d.*

pozneje propadli. Najdišče je kratka, a nadvse rodovitna dolina med skalovitimi pobočji Paga z lastnim pravljničnim zalivom in pristanom v notranjosti otoka; v kristalni gladini se zrcalijo ostanki iz bregov štrleče kanalizacije in zidov rimskih vil, po morskem dnu so razmetane *tegulae* in stavbni členi. Nedavno je A. Šonje objavil z istega najdišča in z isto dedikantinjno novo, spet težko čitljivo aro⁵⁾, ki sem si jo ogledal in — razen 1. vrstice — mogel nekaj točneje razbrati:

*B(onae) d(eae) dom(inae) Heiaę A[ug(ustae)]
triumphali terrae | marisq(ue) dominatric[i]
conservatrici | ⁵ mentiumque bo[n]arum | ac
remediarum potenti | deae bene iudicanti |
[C]alpurnia L. Pisonis aug(uris) f(ilia) | Cn.
Pisonis neptis | ¹⁰ d(onum) d(edit).*

1 Črke so delno nečitljive; *b. b. dom. et mu[n.]* Šonje, ki stanje ohranjenosti tudi detaljneje opisuje. *Bona dea* ima prirodno povdarjeno ženski kult⁶⁾ z misteriji, v Rimu tempelj pod Aventinom⁷⁾ in spada med prastare italske kulte, pogosto vezana ali naslonjena na boštva, ki so prevzela kako njeno detaljno funkcijo (n. pr. *Iuno, Caelestis, Venus Cnidia*), cf. *Myth. lex.* I 793. V Rimu priljubljena — predvsem kot izdelan misterij — v ženskem svetu nobilitete, zelo popularna pa tudi med ljudstvom po Italiji, predvsem po podeželju. H kratici: ILS III p. 520 ind. s. v. K definiciji: *Macr. sat.* 1, 12, 21 *Bonam dici, quod omnino nobis ad victum bonorum causa est.* Čeje ime doslej le v istrskih mestih Pola, Nesactium dokumentiranega — *In It. X* 1 n. 3 *Eiae Aug. Ant. Severina v. s;* n. 659 *Ei(a)e Aug. sac. Brissinius Ier()* v. s. I. [m.]; n. 660 *Eiae Aug. L. Torius Stephanus v. s. l. m.* — boštva *Heia* pravilno razbrano, gre za interpretacijo *Romana*, ki je z naslednjimi vrsticami poetično in dokaj precizno karakterizirana. *Bona dea* je poznana tudi v Nesakciju (*In. It. X* 1 n. 657), cf. P. Sticotti, *Aquileia nostra* 11, 1939, 27, kjer podaja pregled njenih dokumentov v severni Italiji. 2 *Adi.* je še *epitheton* boštva — cf. ILS 3510 *Bonae deae Arcensi triumphal(i)*; CIL XI 3243 *Bonae deae regi[nae] triumphali* —, sledeči gen. obj. spada v naslednjo vrstico. Kult je izrazito na природo oslonjen, k povezavi z Zemljo cf. *Macr. sat.* 1, 12, 21 *eandem esse Bonam deam et Terram.* Na tesno povezavo s prirodno kažejo, tudi številni vzdevki tega boštva: *agrestis* (CIL VI 68), *lucifera* (ib. 73), *nutrix* (ib. 74), *pagana* (CIL V 762). 3 Pričakovali bi *dominatric[i] et*, vendar za veznik ni več prostora, morda je bil stisnjen na pričetek naslednje vrstice? 4 V zvezi z *Bona dea* se vzdevek *conservatrix* doslej ne pojavlja, je pa često spremljevalec boštev *Caelestis* (vendar cf. CIL XIV 3530 *Bona dea sanctissima Caelestis*), *Diana, Fortuna* (vendar cf. CIL III 10400 *Fortun. conservatrici et Bonae deae Iunoni*), *Isis, Iuno, Luna, Magna mater, Matres, Minerva.* Kaže, da je treba vzdevek vezati na naslednjo vrstico. 5 Iz znanih mitoloških variant tega kulta je povezava *mens bona* in *Bona dea* na dlani. 6 Ne le telesnih, ampak tudi duševnih. Več s povezavi boginje z zdravilstvom, posebno z *dea Hygia* gl. *Myth. lex.* I 791 s., kjer tudi vsi viri. 7 ex. i-longa. Če je identifikacija s Hejo točno razbrana — iz dosedaj naštetih značilnosti zmagovitega boštva, gospodarja morja in zemlje, pamet ohranjujočega, leke obvladujočega, dobrega razsodnika ne izhaja kak element, kontradiktoren našim predstavam — je to istrijskano (—liburnijsko?) boštvo fiksirano v lokalnem panteonu.

⁵⁾ Živa antika 8, 1958, 311 ss. z izčrpnimi opisi, bibliografijo in slikami.

⁶⁾ Izraz je kasneje porabljen tudi v nagrobnih tekstih kot nagovor za pokojno ženo (miselno n. pr. preko CIL VI 35887 *sein est terra dea, ego sum dea, mortua non sum*), cf. CIL X 6595; ILS 9437.

⁷⁾ Richter, *Topographie der Stadt Rom* p. 130. *Diz. ep.* I 1015 ter R. Peter, *Myth. lex.* I 789 ss. Tempelj je dala Livija obnoviti.

Penetracija rimskih družin v Istro, Liburnijo, Dalmacijo, ki se je skladno s historičnim razvojem pričela delno že proti koncu 3. stoletja pred. n. št., je predvsem posledica ekonomske ekspanzije in lova na dobiček. Vlagale so malo, pridobivale kapital, čedalje bolj obvladovale lokalno ekonomiko, verjetno podobno kot piše Cicero *pro Fonteio* 11 za Galijo *nemo Gallorum sine cive Romano quidquam negotii gerit. nummus in Gallia nullus sine civium Romanorum tabulis commovetur*, morda brezobzirnejše, če je vodja Delmatskega upora Bato, vprašan, po vzrokih gibanja, odvrnil *ἐπὶ γὰρ τὰς ἀγέλας ὁμῶν φύλακας οὐ κύναις οὐδὲ νόμας ἀλλὰ λύκους πέμπετε* (Cass. Dio LVI 16). Med temi družinami je bila tudi veja *Calpurnii Pisones*, ki so bili člani stare nobilitete, kar pa vkljub oficielnim tendencam ni nujno preprečevalo, da se ne bi udeleževala v odioznih finančnih manipulacijah. Te se danes ne dajo več ugotavljati, pač pa težnja po zemljiški posesti, ki jo ta *gens* koncentrira na Balkanu izključno v Istri in južni Liburniji⁸⁾. Kopičenje zemljiške posesti olajšuje predvsem službovanje po provincah, kar je za člane rodovine *Calpurnijev* tudi v istrsko-dalmatinskem prostoru večkrat izpričano.

Izgleda, da je bil *L. Calpurnius Piso Caesoninus* (RE III s. v. n. 90), čigar sestra je postala leta 50 tretja Cezarjeva žena, prvi *duumvir* v Poli⁹⁾. Njegov sin *L. Calpurnius Piso pontifex* — druga možnostna oseba, ki bi ji lahko bila posvečena *ars poetica* — med 25 in 14 pred n. št. *proconsul Transpadanae*.

Novi napis s Caske na Pagu približuje misel, da so kak posel tod opravljali tudi člani družine, iz katere izvira *Calpurnia*, vsekakor pa postaja na tej osnovi jasneje, zakaj je njen stric, *Cn. Calpurnius Piso, ingenio violentus et obsequii ignarus, insita ferocia a patre*, ga orisuje Tacit a. 2, 43, po Germanikovi smrti in po lastnem upravno-vojaškem uporu koncem 19 po n. št. iz Cilicije potoval k obsodbi v Rim po velikem ovinku čez Dalmacijo — *Delmatico mari tramisso*, Tac. a. 3, 9, 1 — : ker je imela družina tam posesti, ker je upal, da mu bo kesnitev koristila in ker bi mu utegnil biti spričo procesa, ki se je proti njemu pripravljaj, kontakt z Druzom (Tac. a. 3, 8, 1) — tedaj v Dalmaciji¹⁰⁾, a ga je zgrešil — koristen.

V nekaj jasnejši luči je sedaj tudi *L. Calpurnius Cn. f. Piso*, ki je bil med 43 in 46 po n. št. *legatus Augusti pro praetore provinciae Dalmatiae*¹¹⁾.

Te osebnosti, ki so imele priliko natanko spoznavati ugodna zemljišča, si jih zaradi svojega položaja in bogastva tudi pridobiti, so

⁸⁾ Vprašanje sem izčrpneje obravnaval na IV. mednarodnem kongresu za grško in latinsko epigrafiko 1962 na Dunaju.

⁹⁾ A. Degrassi, *Il confine Nord-Orientale dell'Italia romana*, Bernae 1954, 65 ss.

¹⁰⁾ O Druzovem bivanju v Dalmaciji cf. D. Rendić-Miočević, VAHD 54, 1952, 41 ss.

¹¹⁾ A. Jagenteufel, *Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian*, Wien 1958, 28 ss.

jih sistematično izkoriščale, predvsem z domačimi delavci, prostimi in neprostimi, jih s premišljeno politiko ter silo vezale in silile k intenzivnemu delu.

Kdaj bi bila ara postavljena, ni razvidno. Niti paleografski niti stilni elementi ne nudijo opore. Oče, *nobilis ac ferox vir* (karakterizira Tacit a. 4, 21) je umrl naravne smrti v teku procesa *laesae maiestatis* leta 24 po n. št. Stric se je usmrtil leta 20 v teku procesa, ki ga je imel zaradi upornosti, medtem ko o času in vzroku dedove smrti, ki ga dedikantinja v napisu navaja, ni kaj znanega. Domnevati bi se dalo, da je napis iz časa pred očetovim procesom, morda, ko se je le-ta pripravljal, če bi smeli videti v vzdeвку *deae bene iudicanti* s tem dejstvom kako povezavo, kar je negotovo.

Skrbno sestavljen, lep, poetično oblikovan tekst posvetila, ki spada v zaključno avgustejsko ali začetno tiberijsko obdobje, izpričuje kultiviranost pisca in spet nehote približuje misel, da je morda vendarle — kot mislijo mnogi — njena družina mišljena v posvetilu Horacijevega pisma *de arte poetica*.

Ljubljana.

J. Šašel.

ZUSAMMENFASSUNG

J. Šašel: CALPURNIA L. PISONIS AUGURIS FILIA

Eine neue im Jahre 1955 (Text mit Kommentar s. oben) und zwei ältere, nicht genügend gelesene, später verloren gegangene (AE 1949, 199), auf der liburnischen Insel Pag (Ort: Caska-Cissa) gefundene *arae*, nennen als Stifterin eine bisher unbekannte Tochter des *L. Calpurnius Piso augur* (PIR II² C 290), des während des Prozesses *laesae maiestatis* im Jahre 24 n. Chr. gestorbenen Senators.

Aus der Zusammenstellung aller im Balkanraum bisher dokumentierten *Calpurnii* (cf. den Bericht über den IV. internat. Kongreß für griechische und lat. Epigraphik, Wien 1962), aus ihrer Schichtung und Analyse geht eine unzweideutige Massierung der Angehörigen in Istrien und Südliburnien hervor, wo sie — die Mehrzahl stammt aus dem 1. vor- und dem 1. nachchristlichen Jahrhundert — absolut bodenständig sind. Aus den Fundstellen, welche in landwirtschaftlich ausgesprochen reichen Gebieten des diesbezüglich ansonsten kargen Dalmatiens und Istriens gelegen sind, und aus der inneren Struktur der Inschriften, besonders aus Verbindungen mit familienreichen Autochtonen kann geschlossen werden, daß istrisch-liburnische *Calpurnii* auf Grundbesitzen tätig waren.

Durch den Neufund wird verständlicher, warum *Calpurnias* Onkel, *Cn. Calpurnius Piso* (PIR II² C 287) nach *Germanicus'* Tod und nach der Auflehnung Ende 19 den umständlichen und viel längeren Weg aus Cilicien über Dalmatien nach Rom wählte (Tac. a. 3, 9, 1): weil die Familie hier ihre Besitze verwalten ließ — nach dem Neufund steht dies wohl außer Zweifel —, weil er von der Verzögerung Einiges erhoffte und weil ihm im bevorstehenden Prozeß ein persönlicher Kontakt mit *Drusus* Vorteil bringen könnte (Tac. a. 3, 8, 1; cf. Anm. 10).

Falls die schlecht erhaltene 1. Zeile richtig entziffert worden ist, haben wir mit dem Kult der *Bona dea* gleichgestellten, bisher nur als istrische Gottheit bekannten. (*H)eia* zu tun (Lit.—Ang. im Kommentar). Die Mysterien der *Bona dea* waren in Rom gerade unter den sozial höher gestellten Frauen sehr beliebt, *Livia* ließ ihren Tempel sogar restaurieren; es ist plausibel, daß ihr auch *Calpurnia* geneigt war.

Was die eventuelle Gleichsetzung dieser *Calpurnia* mit *Calpurnia (L. Nonii) Asprenatis (uxor) L. (Calpurnii) Pisonis [filia]* (CIL VI 1371) anlangt, ist, meiner Meinung nach, bis zu neuen Funden noch ein Zurückhalten am Platze.